

TAM METİN KİTABI

III. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ

20-22 Nisan 2018
Mardin

Editörler
Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Kaldygul ADILBEKOVA

Institution Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)

TURKEY

TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org www.iksadkongre.org

KONGRE KÜNYESİ

KONGRENİN ADI

3. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ

KATILIM TÜRÜ

Çağrılı ve Davetli

TARİHİ VE YERİ

20-22 Nisan 2018 – MARDİN

ORGANİZATÖR

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği

KATILIMCI KURUM

ATLAS Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Mustafa Latif EMEK

GENEL KOORDİNATÖR

Kaldygül ADİLBEKOVA

KONGRE DİLİ

Türkçe (tüm lehçeler), Arapça ve İngilizce

KUR'AN'DA "CÂHİLİYYE" KAVRAMI

Maşallah TURAN

Dr., Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
Tefsir Bilim Dalı. masallahturan25@gmail.com, 0505 252 9270

ÖZET

Bilindiği gibi “Câhiliyye Çağı”, Arapların İslam öncesi dönemine yani putperest inancına, zihinsel sapmalarına, taassubuna, zulüm ve barbarlığına, vahşet ve kabalığına, merhametsizliğine, güçlünün haklı olduğu felsefesine ve psiko-sosyal hastalıklarına işaret eden bir kavram olarak kullanılmaktadır.

“Câhiliyye” kavramı böyle geniş bir zaviyeden tahlil edildiğinde, İslamiyet’ten önceki Araplara neden Câhiliyye Arapları dendiği daha net bir şekilde anlaşılmış olacaktır. Aksi takdirde edebiyat sahasında kıymetli şiir örneklerini miras bırakan ve secîli konuşma alanında adeta zirve dönemlerini yaşayan Câhiliyye Arapları’nın neden bu şekilde isimlendirildikleri, yeterince anlaşılmaktan uzak kalacaktır.

Demek ki burada kastedilen şey, salt anlamda bir bilmezlik, yalın haliyle bir câhillik değildir. Aksine Yaratıcı tarafından gönderilen hak dinin itikadî, hukukî, toplumsal ve bireysel ahlakî ilkelerine aykırı bir hayat tarzını, alternatif bir yaşam biçimini benimsemeleri vurgulanmaktadır.

Etimolojik olarak sınaî/yapma bir masdar olan “câhiliyye” kavramının türetildiği “c-h-l” kökü, bilgisizlik anlamının yanında, zorbalık manasını da içeren bir kullanıma sahiptir. Ancak sonraları bu kökten gelen kelimeler daha yaygın bir şekilde bilmezlik ve tanımazlık manasında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu yönüyle cehl/cehâlet kelimesinde bir anlam daralması yaşandığını belirtmekte fayda vardır.

Câhiliyye kavramının Kur’an-ı Kerim’deki kullanımları itibariyle taşıdığı vurgular, sosyal hayatta görülebilen yansımalarıyla birlikte değerlendirildiğinde dikkat çekici bir özellik arz etmektedir. Sözü edilen kavram, Kur’an’da dört yerde şu tamlamalarla beraber kullanılmaktadır: Zannu’l-câhiliyye, Hukmu’l-câhiliyye, Teberrucu’l-câhiliyye ve Hamiyyetu’l-câhiliyye. Buradan anlaşılmaktadır ki, “câhiliyye” kelimesine güçlü bir bağlantı ile izafe edilmiş olan zan, hüküm, teberruc ve hamiyet kelimeleri aynı zamanda câhiliyye döneminin temel karakteristik yapısına dair önemli ipuçları vermektedir.

Bu ayetler, yer aldıkları surelerin nuzul tertibine göre sırasıyla şunlardır:

“Sonra o kederin (Uhud yenilgisinin) ardından (Allah), üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi. Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah’a karşı câhiliyye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; “Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok” diyorlardı.” (3 Âl-i İmrân, 154) Dikkat edilirse bu ayette, Uhud savaşının sonlarındaki mağlubiyet sebebiyle, nifâk şeklinde ortaya çıkan inanca dair önemli bir zihinsel hastalığın tahlili yapılmaktadır.

“Evlerinizde oturun. Önceki câhiliyye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi (teberruce’l-câhiliyye), siz de açılıp saçılmayın.” (33 Ahzâb, 33) Kur’an’daki tertibi itibariyle ikinci sırada yer alan bu ayette ise sosyolojik ve toplumsal zaaflara dikkat çekilmektedir.

“Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, câhiliyye taassubunu (hamiyyete’l- câhiliyye) yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva sözünü tutmalarını sağlamıştı.” (48 Fetih, 26) Bu üçüncü ayette ise fertlerin psikolojik zaaflarına dönük önemli bir uyarı söz konusu edilmektedir.

“Onlar hâlâ câhiliyye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanan bir toplum için, kimin hükmü Allah’ınkinden daha güzeldir?” (5 Mâide, 50) Nuzul tertibi itibariyle son sırada yer alan bu ayette ise son bir merhale olmak üzere idarî konulara, sosyo-politik

problemlere, yargı alanındaki yozlaşmalara ve onların çözüm yollarına işaret edilmiş olmaktadır.

Ayetlerin yer aldıkları surelerin nüzul sırası tertibinden hareketle şöyle bir çıkarımda bulunmamız mümkün görünmektedir: En öncelikli konu, inanç ve itikadın net ve katıksız bir şekilde zihinlerde, kalplerde yer edinmesini sağlamaya çalışmak olmalıdır. İkinci olarak, “zararı uzaklaştırmak, faydayı sağlamaktan önce gelir” ilkesinden hareketle, toplumdaki herkesi ilgilendiren konularda imkân ölçüsünde ve güzellikle bir takım iyileştirmeler yapmak esas olmalıdır. Üçüncü merhalede, bireylerin genel anlamda yaşadıkları psikolojik sorunları, hak dinin öğretileri doğrultusunda tedavi edecek yöntemler geliştirilmesi gerekliliği işlenmektedir. İnanç sağlam bir şekilde öğretildikten ve psiko-sosyal problemler temel inanç ilkeleri doğrultusunda tedavi edildikten sonra, son merhalede idarî ve siyasî bağlamı ilgilendiren konulardaki düzenlemeler gözden geçirilmeli, zulüm ve haksızlık konusu olan uygulamalar ortadan kaldırılmalıdır. Ancak böyle bir aşamalı ıslah ile toplumsal huzur yakalanabilir.

Son bir husus olarak vurgulamak gerekir ki, İslam öncesi döneme isnat edilen câhiliyyenin, günümüzde, İslam’ın temel öğretilerine zıt olan inanışlar-eylemler için de kullanılması mümkündür. Zira Kur’anî yöntemde asıl olan şahısların bizzat kendilerinin eleştirilmesinden ziyade, onların inanış ve davranışlarının eleştiriye konu yapılmasıdır. Öyleyse aynı inanış ve davranışta bulunan herkes, aynı uyarılara muhatap olduğunun bilincinde olmalıdır. Buradan hareketle câhiliyye kavramının, sadece bir dönemle sınırlı olmadığı benzer hayat tarzlarına ve yaşam biçimlerine sahip olan herkesi kapsamına almış olabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: İnanç, Sosyal-ahlakî Hayat, Kişisel Hayat, İdarî-siyasî Hayat.

KUR’AN’DA “CAHİLİYYE” KAVRAMI

GİRİŞ

Etimolojik olarak sınaî/yapma bir masdar olan Câhiliyye kavramının türetildiği "c-h-l" kökü, sözlükte genel itibariyle üç anlamda kullanılmaktadır: (1) Kişinin bir şey hakkında hiç bilgi salibi olmaması, bir şeyle ilgili tamamen bilgidan yoksun olmasıdır. (2) Kişinin bir şeye, gerçekte bulunduğu duruma aykırı bir şekilde inanmasıdır. Bu ikinci kullanımda, inanç bazındaki sapmalar vurgulanmaktadır. (3) Kişinin bir şeyi, yapılması gerektiği şekle aykırı bir tarzda yapmasıdır. Bu üçüncü kullanımda ise eylemsellik noktasındaki sapmalar vurgulanmaktadır. Bu eylem bazındaki kullanımda, kişinin söz konusu eyleme yönelik inancı doğru da olabilir, yanlış da olabilir. Ancak her iki durumda da yaptığı eylem yanlıştır. Örneğin, kasden namazı terk eden kimsenin durumu, buna bir örneklik teşkil etmektedir. Zira kişinin namazla ilgili itikad ve inancı ister sağlam, isterse saplantılı olsun, her iki halde de namazı kasden terk etmesi yanlıştır. Yani namazla ilgili inancının doğru olması, yaptığı yanlış ortadan kaldırmamaktadır. “Hani Mûsâ kavmine, ‘Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor’ demişti. Onlar da, ‘Sen bizimle alay mı ediyorsun?’ demişlerdi. Mûsâ, ‘Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım’ demişti.” ayetinde de, Hz. Musa’nın “hüzv/alay etme”yi cahillik olarak nitelendirmesi, eylemsel sapmalara enteresan bir örneklik teşkil etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’deki kullanımları itibariyle câhillik, çoğunlukla yerme ve kötüleme maksadıyla kullanılır. Ancak yerme ve kötüleme kasdı olmaksızın, câhil kelimesinin kullanıldığı yerler de mevcuttur. Örneğin; “(Sadakalar/infaklar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı, câhil kimse (yani onların hallerini bilmeyen), kendilerini zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca istekte bulunmazlar. Siz hayır olarak ne verirsiniz, şüphesiz Allah onu bilir.” ayetinde câhil, muhtaç olmalarına rağmen iffetlerinden dolayı insanlardan herhangi bir istekte bulunmayan fakirlerin durumlarını bilmeyen kimse anlamındadır. Bu

ifadede câhil olana yönelik herhangi bir kötöleme ve yergi anlamı söz konusu değildir. Zira bu husus, bilmeyenin, mazur görülebileceği bir durumdur.

Kavramsal olarak baktığımızda ise câhiliyye kavramı, belli bir çağın veya bir dönemin ismi olarak kullanıldığı gibi aynı zamanda söz konusu ettiği dönemle ilgili olarak önemli sapmalara, bozulmalara ve yozlaşmalara işaret etmektedir.

Bu yönüyle meseleyi tahlil ettiğimizde “Câhiliyye Çağı, Arapların İslam öncesi dönemine ad olan, ashabın nübüvvet öncesi olarak anladığı, İslam öncesinin müşrik, putperest inanç, tutum ve davranışlarının adı olan, Allah ve iman esasları hakkında yanlış düşünce ve itikadların var olduğu, taassup, barbarlık, zulüm, zorbalık, saldırganlık, vahşet, kabalık, merhametsizlik ve kabileciliği ihtiva eden, güçlülerin zayıfları ezdiği ve güçlünün haklı olduğu, fuhşun, kan davalarının yaygınlaştığı, aynı zamanda gayr-ı İslamîlik olarak da anlaşılan bir dönem” olarak gözümüze ilişmektedir.

Câhiliyye kavramı gerek Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları itibariyle taşıdığı vurgular, gerekse sosyal hayatta görülebilen etkileri itibariyle dikkat çekici bir özellik arz etmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi etimolojik olarak câhiliyye kelimesi, bir sınaî/yapma masdardır. Bilindiği üzere masdarlar, zamandan bağımsız olarak sadece olguya delalet etmektedirler. Kur'an'da dört yerde geçen câhiliyye kelimesi her dört defasında da izafet terkihi (isim tamlaması) içinde gelmiştir. Bunlar: zannu'l-câhiliyye, hukmu'l-câhiliyye, hamiiyetu'l-câhiliyye ve teberrucu'l-câhiliyye ifadeleridir. Söz konusu dört ifade üzerinde düşünüldüğünde, Kur'an'da "el-câhiliyye" kelimesine güçlü bir şekilde izafe edilmiş olan, zan, hüküm, teberruc ve hamiiyet kelimelerinin, aynı zamanda câhiliyye döneminin temel karakteristik yapısını ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de, câhiliyye kavramının kullanıldığı her dört ayet de Medenî surelerde yer almaktadır. Bu anlamda Mekke devrinde nazil olan ayetlerde câhiliyye kavramının kullanılmamış olmasına bakarak, bu terimin o devirde henüz yerleşmemiş olduğu düşünülebilir. Nüzul sırasına göre bu kelimenin ilk defa içinde geçtiği Âl-i İmrân süresinin 154. ayetinde, kalplerinde hastalık taşıyan bazı Müslümanların veya genel anlamda münafıkların, Allah hakkındaki yanlış düşüncelerinin "câhiliyye zannı"na benzediği belirtilerek câhiliyye kelimesi, İslam öncesini ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Câhiliyye kavramının geçtiği ikinci ayet olan Ahzâb suresinin 33. ayetinde Hz. Peygamber'in hanımları, "ilk câhiliyye devrindeki kadınlar gibi açılıp saçılmayın" şeklinde ikaz edilirken, yine İslam öncesi döneme işaret edilmiştir. Üçüncü ayet olan Fetih suresi 26. ayette "câhiliyye taassubu" (hamiiyetü'l-câhiliyye) üzerinde durulmaktadır. Burada Hudeybiye Antlaşması sırasında müşriklerin ve Hz. Peygamber ile sahabilerinin içinde bulundukları farklı ruh halleri tasvir edilirken, "O zaman kâfirler kalplerine taassubu, câhiliyye taassubunu yerleştirmişlerdi; Allah da Resulü'ne ve müminlere sekînetini indirdi ve onları takva sözü üzerinde sabit kıldı" buyurulmuştur. Bu ayette Câhiliyye çağının taassup ve barbarlığına, müşrik toplumun hayatına hâkim olan şiddet, kin ve nefrete işaret edilmektedir. Câhiliyye kelimesinin yer aldığı dördüncü ayet olan Mâide 50. ayette ise, "Yoksa onlar câhiliyye idaresini mi arıyorlar? İyi anlayan bir toplum için hükümranlılığı Allah'tan daha güzel olan kim vardır?" şeklinde yine İslam öncesi döneme, o dönemde, aynı şartlardaki insanlar arasında farklı uygulamalarda bulunan haksız ve zalim idaresine dikkat çekilmektedir.

Yukarıda yapılan tüm izahlardan anlaşılan o ki, câhiliyye devri insanları Allah'ı hakkıyla bilmedikleri, O'na şeksiz ve şirksiz iman etmedikleri, gerek ferdî gerekse içtimâî hayat itibariyle bilgidan, nizamdan, sulh ve sükûndan uzak oldukları, güçlü ve asil sayılanları daima haklı kabul ettikleri ve adaletten yoksun bir hayat yaşadıkları için bu döneme Câhiliyye denilmiştir.

Bu meyanda kimi zaman Kur'an-ı Kerim'in "câhiliyye" isimlendirmesine karşı bir takım itiraz seslerinin yükseldiği de vâkidir. Bu konuda "doğu dilleriyle uğraşan bazı fikir adamlarının, sık sık şu manada konuştukları görülmektedir: "İslamiyet'ten önceki Araplara

neden câhiliyye Arapları denmiş? Bunlar iddia edildiği kadar cahil mi idiler? Bu adlandırmada bir İslamî taassup ve haksızlık payı yok mu? câhiliyye Arapları'nın söylendiği kadar cahil olmadıkları, bize bıraktıkları yüksek şiir örneklerinden anlaşıyor mu?"

Esasen Müslümanlar, "Câhiliyye" kelimesiyle İslam'dan önceki devirleri kastederken, o devirlerde Ad, Semûd, Medyen, Ma'în, Seba ve Himyer medeniyetlerinin yaşamış olduğunu ve bu medeniyet mensuplarının çok şeyler bildiklerini pekâlâ biliyorlardı. Eğer o devirlerin mensuplarına toptan "Câhiliyye" adını vermişlerse, bunlar, "İslam" denilen yeni nizam'ın ahlakî ve hukukî telakkilerine aykırı kanaatler besledikleri için bu isme layık görülmüşlerdir. Bu durum karşısında, "İslamiyetten önceki Araplara neden Câhiliyye adı verilmiş? Bunlar iddia edildiği kadar cahil mi idiler?" şeklindeki sorular, kabul etmek gerekir ki yersizdir.

Hakikatte İslamiyet'ten önceki devirleri, İslamî devirden ayırt etmek için "Câhiliyye" kelimesinden daha kuvvetli bir kavram bulunamaz dense yeridir. Zira İslamiyet'ten önceki devrin, göze çarpan en kabarık çizgisi; eylemsel sapmaların en belirgin göstergeleri olan zorbalığın muhtelif şekilleridir. Zulüm, çapulculuk, çocukları diri diri toprağa gömmek, kuvvet ve kudretini başkalarına duyuracak çılgınlıklar yapmak, para ve gücünün yettiği kadar kadın ve dost edinmek, alabildiğine zina, keyif ve işret ederek sıhhatini harcamak, "Câhiliyye" devrinin belli başlı özellikleridir.

Câhiliyye kavramının, Kur'an'da dört farklı yerde kullanıldığını belirtmiştik. Kavramın kullanıldığı siyâk-sibâk diye tabir edilen bağlamlarını göz önüne aldığımızda, olayları ve hayatı doğru bir şekilde okuyup değerlendirmede adeta bir ölçü birimi mahiyetinde olduğu görülmektedir. Şimdi, câhiliyye kavramının Kur'an-ı Kerim'de geçtiği ayetleri, nüzul sırasına göre inceleyelim.

1- Zannu'l-Câhiliyye

Kur'an'da Câhiliyye kavramının kullanıldığı ilk ayet şudur: "Sonra o kederin ardından (Allah), üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi. Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı câhiliyye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; "Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok" diyorlardı. De ki: "Bütün iş, Allah'ındır." Onlar sana açıklayamadıklarını içlerinde saklıyorlar ve diyorlar ki: "Bu konuda bizim elimizde bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik." De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi. Allah, bunu göğüslerinizdekini denemek, kalplerinizdekini arındırmak için yaptı. Allah, göğüslerin özünü bilir." Bu âyet, Uhud harbi sonrası nazil olan âyetlerdendir. Uhud savaşında İslam askerleri ikinci merhalede çözülüp, kısmî bir mağlubiyet yaşanınca, iman, kalplerine sağlam bir şekilde yerleşmemiş olan bazıları, Allah ve Resulü hakkında aynen İslam öncesi dönemde olduğu gibi su-i zanlarda bulunmaya başladılar. Mesela dediler ki; "Eğer Peygamber bizi dinleseydi; Uhud'a gelmeyip, şehir savunması yapsaydı, bu işler başımıza gelmezdi. Bize ne bu mağlubiyetten, biz gider Mekkeli dostlarımızdan emân isteriz. Bu nasıl bir Peygamber ki, o içimizde olmasına rağmen bize mağlubiyet dokundu. Allah bizimle beraber olsaydı bu iş başımıza gelmezdi; demek ki, Allah elçisini desteklemiyor ve Muhammed hak bir elçi değil." Ayette bahsedilen zan, öyle bir zan ve kuruntudur ki ancak Allah'ı bilmeyen cahil müşriklere yakışır. Zira bahsedilen zan, Allah hakkında şek ve şüphe içinde olmayı içermektedir.

Uhud savaşının sonlarında ortaya çıkan mağlubiyetin arkasından mü'minler dağa çekilmişler, Resulullah'ın sığındığı kayalıkta Allah, gerçek mü'minlerin üzerine bir huzur ve emniyet indirmiş, mü'minleri bir uyku sarmıştı. Çünkü onların kadere, kazaya imanları vardı. Kaderde olmayanın başa gelmeyeceğini hayır ve şerrin Allah'tan olduğunu biliyorlar ve buna kesin olarak inanıyorlardı. Hz. Peygamber hak peygamberdi. Bugün yenilse de, bir başka gün Allah, dilerse onu gâlip ederdi. İnsanlar ancak vakti gelince ölürlerdi. Sağlam imanı olmayanlar, canlarının derdine düşen, kendilerinden ve kurtuluşlarından başka bir şey düşünmeyen münafıklar, yine aynı ayette açıklandığı üzere can kaygısına düşmüşlerdi.

Gözlerine uyku girmiyordu. Çünkü onlar "biz Allah'a inandık" deseler de, Allah hakkında câhiliyye devri insanların inanışı gibi inanıyorlar, O'nun hakkında haksız bir zan besliyorlardı. Allah'a ehl-i şirk gibi yarım yamalak bir imanla inanmışlardı. Yani onların imanı gerçek müminlerin inandığı, Kadîr-i mutlak, Âlim-i Mutlak, her şeyin Yaraticısı, öldükten sonra diriltene, her şeyi bilen, gören, kemal sıfatlarla muttasıf, her şeyi olmadan önce ve olduktan sonra bilen, gören, bir "Allah inancı" değildi. Onun gönderdiği Son Peygamber hakkında da şüpheleri vardı. Allah'ın vaatlerini pek önemsemiyorlardı.

Şu halde Zann-ı Câhiliyye itikadını taşıyanlar, sebeplerin İlahî irade hilafına tesir icra edebileceği görüşü içindeydiler. Hâlbuki her şey Müsebbibu'l-Esbâb olan Allah'ın elindeydi. Sebepleri de sebeplerin sonuçlarını da yaratan O idi, sebepler hakiki tesir sahibi değildiler, İlahî irade hilafına tesirleri olamazdı.

Münafıklar ve onlara kanan bazı zayıf müslümanlar, gerçek müminlerin imanı gibi bir iman taşımayanlar, özellikle Uhud Savaşı yenilgisinde görüldüğü gibi tehlikeler karşısında çok fazla korkuyorlardı, gözlerine uyku girmiyordu. Çünkü onlara göre iman ve İslam uğrunda savaşmaya, ölmeye değmiyordu. Onların korkularının sebeplerinden birisi de kazaya, kadere, ecele gerektiği gibi inanmamalarıydı. Onlar her tehlikeli durumda öleceklerini sanıyor, ölümün yazıldığı anda geleceğine gerçekten inanmıyorlardı. Onların bu tavır ve imanları, câhiliyye devri insanların "Ulûhiyyet İnancı"nı hatırlattığı için, Kur'an-ı Kerim'de "Zann-ı Câhiliyye" diye adlandırılmaktadır.

Tefsir kaynaklarına müracaat ettiğimizde, genel anlamda Zannu'l-câhiliyye için şu tariflerin yapıldığı görülmektedir: "Câhiliyye zannı, Allah'ın verdiği sözleri yalanlamaktır." "Câhiliyye zannından maksat, câhiliyye döneminde yaşayan insanların zanları, inanç ve kanaatleri demektir." "Zannu'l-câhiliyye, câhiliyye döneminde yaşayanların düşünüş tarzıyla hareket etmektir. Kimi Müslümanlar Hz. Peygamberin öldürüldüğünü veya ona yardım edilmeyeceğini zannettiler." "Zannu'l-câhiliyye, câhiliyye ehlinin zannettikleri tarzda Allah hakkında kötü zarlarda bulunmaktır." Görüldüğü üzere ayetin siyâk ve sibakıyla bağlantılı olarak yapılan tüm bu tanımlamalarda, kimi zayıf Müslümanların veya müslüman olduğunu söyleyip gerçekte İslam'dan uzak olan kimselerin içine düştükleri itikadî sapmalara, zihinsel hastalıklara ve inanca dair eski dönemlerden tevarüs edilen geleneksel saplantılara dikkat çekilmiş olmaktadır. Buna göre Kur'an, kesin bir bilgiye dayanmayan, kişisel tahmin ve öngörülerini aşamayan, olayların hikmet ve inceliğine bakmadan sadece sonuçları ile ilgilenen bir zihniyetin doğurduğu yanlış düşüncelere karşı gerçek mü'minleri uyarmış olmaktadır. Bu noktada Müslümanlara düşen en önemli görev ise imanları gereği bu tür yanlışlıklara düşmekten kendilerini korumaya çalışmak, akaide dair bilgilerini sürekli Kur'an'ın kıstaslarıyla test edip ölçerek güncelleme yoluna gitmektir. Tâ ki bu tür hayatî yanlışlara düşmekten kendilerini koruyabilsinler.

2- Teberrucu'l-Câhiliyye

Kur'an'da Câhiliyye kavramının kullanıldığı ikinci ayet şudur: "Evlerinizde oturun. Önceki câhiliyye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi (teberrecu'l-câhiliyye), siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."

Yukarıdaki ayetin metninde geçen "teberrüc; örtülmesi daha güzel olan veya gösterilmesi çirkin olan bir şeyi açmak anlamındadır." Bedeni tam olarak örtmeyen ince elbiseler giymek de böyledir. Şöyle de denmiştir: "Teberrüc, çalımı yürüyüş, kırıtp sallanarak yürümek demektir. Ya da açılıp-saçılmak, örtülmesi gereken yerleri açıkta bırakmaktır." Teberrüc, câhiliyye kadınlarının yaptıkları gibi süs ve güzelliklerini yabancılara göstermektir. Câhiliyyede bir kadın çarşı-pazarlara güzelliğini göstermek maksadıyla çıkardı, bedeninin açılması uygun olmayan yerlerini açardı.

Müfessirler, "Başörtülerini yakalarının üzerine sarkıtırlar" ayetinin nüzulünden önce, kadınların cahiliye döneminde olduğu gibi başlarının arka tarafından sarkıttıkları bir çeşit

başörtüsü taktıklarını, giydikleri gömleklerin yakası da geniş olduğundan saçlarının, boyunlarının ve göğüslerinin açık kaldığını, Yüce Allah'ın bu ayetle mümin kadınlara başörtülerini yakalarının üzerine sarkıtmalarını böylece saç, boyun ve göğüslerini örtmelerini emrettiğini ifade etmişlerdir. Müfessirlerin zikrettikleri bu nuzûl sebebi de, cahiliye dönemindeki “teberrüc” hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Bahsedilen dönemin, Âdem'le Nûh arasında geçen zaman olduğu söylenmiştir. İbrahim (a.s.)'ın doğduğu zamanlar olduğu da söylenmiştir ki o zamanda kadınlar, incilerle süslü ve iki yanı dikili olmayan elbiseler giyerek kendilerini erkeklere gösterirlermiş. Bir başka görüşe göre ise kadınlar, pahalı olan ancak bedenlerini örtmeyen elbiseler giyerlermiş. İlk veya eski câhiliyye tabirinin mefhum-u muhalifinden anlaşılan Son câhiliyye ise İsa Peygamber ile Hz. Muhammed arasındaki dönemdir. Şöyle de denilmiştir: İlk câhiliyye, İslamdan önceki küfür câhiliyyesidir; son câhiliyye, İslam dönemindeki fasıklık câhiliyyesidir.

Konu hakkında tefsirlerimizde yer alan söz konusu görüşleri genel bir okumaya tabi tutarak okursak, şöyle bir neticeye varabiliriz: “Câhiliyye mantığı meşru ve helal dairede güzel olan kadın ve erkeğin birbirine cazibedar kılınma özelliğini, teşhirciliğe dönüştürerek toplumu ifsat eden bir araç haline getirmiştir.” Öyleyse teberrüc, sosyal hayattaki yansımaları itibarıyla kadının dişiliğini, kişiliğinin önüne çıkaran, dişiliğinden kaynaklanan güzelliklerini uygun olmayan şekillerde yabancılara reklam eden davranış ve uygulamalardır. Böyle bir vasatta karşı cins ile muamele, dişilik üzerine bina edileceği için sağlıklı değildir. Asıl ve kalıcı olan, kişiliğe yapılan yatırımlardır.

Başka bir okumayla diyebiliriz ki sosyal hayatta bilhassa ailevî ve ahlakî alanlarda uygun vasatlar oluşturmak, bireyleri tek tek yetiştirebilmek ve psikolojik açıdan onları eğitebilmek için önemli avantajlar sunacaktır. “Zararı uzaklaştırmak, faydayı sağlamaktan önce gelir” ilkesinden hareketle, toplumdaki herkesi ilgilendiren konularda imkân ölçüsünde ve güzellikle bir takım iyileştirmeler yapmak esas olmalıdır. Örneğin Hz. Peygamber, tebliğin ilk yıllarında kendisine gelip iman etmek isteyen bireyleri eğitebileceği uygun bir ortam oluşturmak üzere, Erkam b. Ebî Erkam'ın evini tahsis etmiştir. Onyed-onsekiz yaşlarında İslâmiyet'i kabul eden Erkam'ın ilk müslümanlar arasında yedinci veya on ikinci sırayı aldığı belirtilmektedir. Hz. Peygamber'e sadakatle bağlanarak evini onun emrine vermiştir. Resûl-i Ekrem, İslâm tarihinde Dârü'l-Erkam diye anılacak olan bu evi tebliğ faaliyeti için çok elverişli bularak merkez haline getirmiştir. Şayet bu tarz uygun bir ortam oluşturma yoluna gidilmeseydi, bireysel eğitim alanında istenen sonuçlara varmayı ummak pek gerçekçi olmayacaktı.

3- Hamiyyetu'l-Câhiliyye

Câhiliyye kavramının kullanıldığı üçüncü ayetin mealı ise şöyledir: “Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, câhiliyye taassubunu (hamiyyete'l-câhiliyye) yerleştirmişlerdi. Allah ise, Peygamberine ve inananlara huzur ve güvenini indirmiş ve onların takva sözünü tutmalarını sağlamıştı. Zaten onlar buna lâyık ve ehil idiler. Allah, her şeyi hakkıyla bilmektedir.” Ayette geçen câhiliyye hamîyyeti; gurur ve kibirle hareket ederek hak ve hakikatten nefret etmek anlamındadır. Bu anlamda müşriklerin hamîyyetleri, peygamberliği ve besmeleyi reddetmeleri, Hz. Peygamberi ve sahabileri Mescid-i Haram'a girmekten alıkoymaları, körü körüne taptıkları putlarına bağlılıkları ve ilahlarından başkasına ibadet etmekten kendilerini üstün ve büyük görmeleridir.

Tefsir kaynaklarımızda, câhiliyye hamîyyeti ile ilgili genellikle şu minvalde açıklamalar yapılmıştır: Müşriklerin, kalplerine câhiliyye taassubunu yani kibri, gururu, hakka itaate engel olan gayretkeşliği yerleştirmeleri anlamındadır. Öyle ki Hudeybiye anlaşması yapılırken “bismillâhirrahmânirrahîm” ile “Muhammed Resulullâh” ifadelerinin değiştirilmesini talep ettiler. Ancak buna rağmen Müslümanlar, Allah'ın inayeti sayesinde galeyana gelmeyip vakurla hareket ettiler.

Dikkat edilirse söz konusu edilen hamîyyetu'l-câhiliyye kavramı ile kimi zaman insanın davranışları üzerinde ciddi bir şekilde etkili olan, kimi zaman da insanı birtakım davranışları yapmaya sevk eden duygular, psikolojik dürtüler ele alınmaktadır. Söz konusu yanlış dürtüler, doğru-yanlış ayrımı yaptırmadan kör bir taassuba ve ölümüne taraftarlığa yol açan tehlikeli bir patolojik durumdur. Evet, hak ve batıl ayrımı yapmadan sırf menfaatine uygun olduğu için davranışlar sergilemek, taassubun yaşanan hayattaki birebir yansımasıdır. Öyleyse mü'minler bu konuda dikkatli ve duyarlı davranarak, Yüce Allah'ın desteğine ve yardımına iltica etmelidir. Zira ameller, niyetlere göre değer kazanabileceği gibi değer kaybetme veya değersiz olma tehlikesiyle de karşı karşıyadırlar. Yanısıra kötü niyetler ve şeytanî dürtüler, insanı hak ve adaletten uzaklaştırıp zulüm ve dalalet bataklığına sürüklemekten geri durmazlar.

4- Hukmu'l-Câhiliyye

Nüzul sırası itibarıyla, câhiliyye kavramının kullanıldığı son ayetin meali şöyledir: “Onlar hâlâ câhiliyye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'inkinden daha güzeldir?”

Ayette geçen hukmu'l-câhiliyye kavramı, özellikle idarî-siyasî-yargısal konularda dalkavukluk, yağcılık, haktan ve hak olan hükümlerden sapmayı istemek anlamındadır. Câhiliyye dönemi yargıçlarının verdikleri, zulüm ve haksızlık içermekle beraber nefse hoş gelen hükümlerini arzulamaktır. Burada ayetin mesajı oldukça açıktır. Âyet, aklını kullanan ve meselelerin kabuğuna takılmayıp özünü kavrayan iman ehlinde, Allah'ın hükmünden başka hiçbir hükmü kabul etmemelerini ve görünüşte menfaatlerine aykırı da olsa, bu hükme razı olup, başka hükümleri istememelerini emretmektedir. Eğer bir meselede Allah'ın hükmü apaçık ortadayken çeşitli mülâhazalarla başka hükümleri isteyen varsa, o câhiliyye zihniyetine esir olup, câhiliyye hükmünü istemiş demektir.

Hükmü'l-câhiliyye için yapılan bir başka tanımlama şöyledir: İnsanların Allah'ın hükmüne rağmen hükümler koyması ve insanın insana kul-köle olması anlamındadır. Aslında insan, bu noktada bir yol ayrımındadır, ya Allah'ın hükmünü tercih edecektir ya da câhiliyyenin hükmüne boyun eğecektir. Başkaca bir alternatif söz konusu değildir.

Hükmü'l-câhiliyye, Yüce Allah'ın sapasağlam ve her hayrı içeren, her kötülüğü yasaklayan hükmünün dışına çıkmayı istemektir. Allah'ın adaleti dışında kalan kişisel görüşler, kuruntular, saplantılar, cehaletler ve Yaraticının şeriatına dayanmayan uydurulmuş kavramların hepsi bu kapsama girer. Esasen hüküm iki türlüdür: Birisi ilim ile her şeyi bilip hesaba katarak hükmetmektir ki bu Allah'ın hükmüdür. Diğeri ise bilmeden cehaletle, daha faydalı olduğu zannıyla hüküm vermektir ki bu da Şeytanın hükmüdür. Yanısıra ayette bahsedilen câhiliyye hükmüyle ile taraf tutma, iltimas ve dalkavukluk kastedilmektedir. Câhiliyyeden maksat ise (hüküm vermede) nefesine uymayı din haline getirmektir.

Câhiliyyede söz sahibi olanlar, toplumdaki ileri gelen insanlarla ilgili verdikleri hükümleri, avam insanlarla ilgili hükümlerden farklı veriyorlardı. Mesela Yahudiler, ceza hadlerini zayıf ve fakir kimselere uyguluyorlardı, güçlü ve zengin kimselere uygulamıyorlardı. Bu yaptıklarıyla önceki câhiliyyeye benzeşiyorlardı. Evet Yahudiler, suçların cezalarını insanlara ve insanların toplumdaki mevkisine göre değiştiriyorlardı. Şerefli, aziz, haysiyetli kabul edilen kimselere cezalar hafifletiliyor, onlar ağır şekilde cezalandırılmak istenmiyor, kendilerince daha şerefli biri katledilince suçu işleyene daha ağır ceza veriliyordu. Faziletli ve toplumda hatırı sayılan birinin öldürülmesi karşısında katile iki kat diyet cezası uygun görülür veya katil recmedilirken; durum tersine olunca, diyet cezası yarı yarıya azalıyor veya katil öldürülmüyordu. Bu meyanda Kureyza ve Nadîr Yahudileri, öldürülen kimseler hakkında ayırım yapıyorlardı. Hz. Peygamberden de böyle yapmasını istediklerinde o, öldürülenlerin eşit olduklarını söyledi. Nadîrliler bunu kabule yanaşmadı. Ayrıca bir babadan, bir soydan, bir ırktan oldukları halde; aynı ırkın bir kabilesine mensup bir insan, şahsî meziyetlerine/davranışlarına hiç bakılmaksızın sırf o kabileden olması

gözetilerek, diğer kabileden olana göre; şerefli, haysiyetli ve üstün kabul ediliyordu. Yani aynı toplumda hukuk önünde eşitlik gözetilmezken, aynı ırkın farklı kabilelerine mensup insanları arasında da suçların cezaları değişmekteydi. Hâlbuki bu kabileler aynı kültürün ve dinin mensupları idi.

Allah'ın Resulü, hangi kavim ve kabileye mensup olursa olsun, mahkeme ve hukuk karşısında herkesin eşit olduğunu, hiçbir kabile veya ırkın; ırkından, kabilesinden, bir kavme mensubiyetinden dolayı üstün tutulamayacağını, Allah'ın ahkâmında şu veya bu kabile insanlarına göre farklı diyetler, farklı yaralama cezaları yahut farklı kısas hükümleri uygulanamayacağını açıkça ifade etti. Benû Nadîr, bu "müsavat/eşitlik" hükmüne razı olmayarak câhiliyye âdeti üzere "tefâdul/üstünlük davasında bulunarak" kızmışlar ve "hükmüne razı olmuyoruz, şüphesiz sen bizim düşmanımızsın" diyerek Resulullah'ın, kendilerinin şerefini düşürmek için çabaladığını iddia etmişlerdir.

Görüldüğü üzere câhiliyye kavramının kullanıldığı bu son pasajda, bilhassa idarî-siyasî-yargısal konulardaki yozlaşmalara, keyfiliklere, eşitsizliklere ve adaletsizliklere dikkat çekilmektedir. Müslümanların bu konularda son derece hassas olmaları, bozulma ve yozlaşmanın önüne geçebilmenin en güçlü enstrümanlarından birini oluşturacaktır. Zira sözü edilen alanlar, ellerinde belli oranlarda gücü barındıran kurumlara sahiptir. Bu kurumlar eliyle toplumda hak ve adalet adına çok güzel şeyler yapılabileceği gibi kötüye kullanılmaları durumunda da çok derin ayrışmalara, ciddi haksızlıklara ve toplumları infiale sevk edebilecek sosyo-politik problemlere yol açmak kaçınılmaz olacaktır.

Değerlendirme

Yukarıda yapılan dört aşamalı tahlilden sonra şunu unutmamak gerekir ki, İslam öncesi devrin adına isnat edilen câhiliyyenin, günümüzde İslamî olana zıt olan şeyler şeklinde anlaşılmasının önünde herhangi bir engel yoktur. Bu kavramın içerik olarak sadece İslam öncesi devirlere ait değil; sonraki zamanlarda da benzer vakaların tezahür edebileceği düşünülmektedir, umuma şamil kılınacak bir şekilde kullanılması yerinde bir tavır olacaktır. Böylece bu kavramın, salt olarak bilgisizlik anlamında değil, Hakikatin/İslam'ın gereğini gizleyip aksini yapmak anlamında idrak edilmesi, en doğru ve en gerçekçi bir değerlendirme olacaktır.

Câhiliyye kavramı esas itibarıyla Araplar'ın İslam'dan önceki durumlarını ifade etmekle beraber Hz. Peygamber de Câhiliyye'ye geçmişte kalan bir dönem olarak bakmamış, aksine bunun her fırsatta tekrar ortaya çıkabileceğini düşünmüş ve bu yönde uyarılarda bulunmuştur. Hz. Peygamber, bu kaygısında haklı olduğunu gösteren bazı olaylarla da karşılaşmıştır. Nitekim rivayetlere göre, bir zamanlar düşman iki kabile iken Hz. Peygamber'in önderliğinde güçlü sevgi bağlarıyla birbirine bağlanmış olan Evs ve Hazrec'den bazı kimseler dostane bir şekilde sohbet ettikleri sırada, Müslümanların birlik ve beraberliğini kıskanan bir Yahudi, iki kabilenin eski rekabetlerini hatırlatan bazı şiirlerle onları tahrik etmişti. Tarafların silaha sarılarak dövüşmek üzere harekete geçtiklerini öğrenen Hz. Peygamber, kendilerine şöyle hitap etmiştir: "Ey Müslüman topluluk, Allah'tan korkun! Ben aranızda bulunuyorken, Allah sizi İslam'a kavuşturmuş, onunla müşerref kılmış, Câhiliyye zihniyetinden kurtarmış, küfürden uzaklaştırmış ve sizi birbirinize dost kılmışken nasıl oluyor da yine Câhiliyye davasıyla birbirinize düşebiliyorsunuz!"

Bir başka örnek de, bir tartışma sırasında Bilâl-i Habeşî'ye "kara kadının oğlu" diye hakaret eden Ebu Zer el-Gıfârî'ye, "Onu annesinin renginden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen kendisinde hâlâ Câhiliyye ahlakı kalmış bir kimsesin" demesidir." Buna göre Câhiliyye, bir çağın adı olması yanında, belli bir ahlak ve zihniyet tarzının ifadesi olup, her çağda farklı tonlarda ve değişik formlarda varlığını hissettirebilmektedir.

Öyleyse câhiliyye döneminin, Hz. Muhammed'in peygamber olması, yani vahyin nazil olmaya başlamasıyla sona erdiği söylene de, şu hususu önemle vurgulamak gerekir ki, İslam öncesi döneme isnat edilen câhiliyyenin, günümüzde, İslam'ın temel öğretilerine zıt olan

inanişlar-eylemler için de kullanılması mümkündür. Zira daha önce de vurguladığımız gibi Kur'anî yöntemde asıl olan şahısların bizzat kendilerinin eleştirilmesinden ziyade, onların inanış ve davranışlarının eleştiriye konu yapılmasıdır. Öyleyse aynı inanış ve davranışta bulunan herkes, aynı uyarılara muhatap olduğunun bilincinde olmalıdır. Buradan hareketle câhiliyye kavramının, sadece bir dönemle sınırlı olmadığı benzer hayat tarzlarına ve yaşam biçimlerine sahip olan herkesi kapsamına almış olabileceği unutulmamalıdır.

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus ise câhiliyye kavramının kullanıldığı ayetlerin nüzul sırasıyla verdiği mesajdır. Zira ilk ayette itikad ve inanç konusu ele alınmaktadır. Demek ki en öncelikli konu, inanç konusunda yapılması gereken doğru bilgilendirmelerdir. İkinci ayette ise sosyal konular, ailevî ve ahlakî konular gündeme getirilmektedir. Öyleyse temel imanî meselelerden sonra olanaklar ölçüsünde ve güzellikle birtakım sosyal imkânlar oluşturmak, tebliğ edilen inancın sağlam bir zeminde filizlenmesine yardımcı olacaktır. Üçüncü ayette ise psikolojik dürtüler ele alınmaktadır. Bu safhada bireyleri, daha özel bir ilgiyle duygularına hitap edebilecek şekilde doğru ve sağlam yöntemlerle yetiştirmek esas olmalıdır. Eğer burada psikolojik yön ihmal edilirse, ilk iki safhadaki eğitim ve bilgilendirmelerin kalıcı olması mümkün olmayabilecektir. Son ayette ise konu siyasî-idarî-yargısal bağlamla ilgilidir. Yani ilk üç safhada verilen eğitimin ve arzulanan huzurun tam olarak elde edilebilmesi için, siyasal ve yargısal konularda hak ve adaletin üstün tutulduğu uygulamaları hayata geçirmek elzendir. Aksi takdirde ilk üç merhaleyle hedeflenen amaçlar, tam anlamıyla gerçekleşememe tehlikesiyle karşı karşıyadır. Zira dörtlü sacayağının önemli bir unsuru eksik kaldığında, bunun olumsuz anlamda tesirlerinin olacağı şüphesizdir. Son bir nokta kaldı ki o da, ayetlerin nüzul sırası ile Mushaflardaki tertip sırasının farklılığıdır. Nüzul sırası, câhiliyye konusunu işlediğimiz tarzdadır. Ancak ayetlerin yer aldıkları surelerin tertibi farklıdır. Tertibe göre dizilişi yaptığımız zaman oluşan sıralama şöyledir: (1) Zannu'l-câhiliyye (Âl-i İmran), (2) Hukmu'l-câhiliyye (Mâide), (3) Teberrucu'l-câhiliyye (Ahzâb), (4) Hamiyyetu'l-câhiliyye (Fetih). Nüzul sıralamasında son sırada yer alan hukmu'l-câhiliyye maddesi, Mushaflardaki tertip sıralamasında ikinci sıraya yerleşmektedir. Kanaatimizce bu durumu, asr-ı saadetten sonra Müslümanların nezdinde, siyasî-idarî-yargısal konuların daha çok önemsenerek, inançtan sonra ikinci sırayı alacağına bir işaret olarak okumak mümkündür. Bu önemseme o derece artacak ki sosyal ve psikolojik konular ondan sonraya bırakılacaktır. Yanısıra tertibin bu şekilde oluşunu, devlet erkinde yapılabilecek iyileştirmelerle, sosyal ve psikolojik alanlardaki problemleri daha kolay çözümleme imkânına kavuşma şeklinde yorumlamak da mümkün gözükmektedir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim; ifade üslubu, kelimeleri kullanma şekli, tertip dediğimiz ayet ve sureleri düzenleme ve sıralamaya varıncaya kadar, her fiilinde pek çok hikmet bulunan Yüce Allah'ın kelamı olarak bizlere sağlam bir şekilde tahrif edilmeden intikal etmiştir. Öyleyse bu yüce kitabın ifadeleri üzerinde kafa yormak, onu en güzel şekilde anlamaya çalışmak, her araştırmacıya pek çok yeni bakış açıları sunabilecektir. Böyle bir bakış açısıyla Kur'an'da "câhiliyye" kavramını incelediğimizde, enteresan sonuçlara varabilmekteyiz.

Kur'an-ı Kerim, câhiliyye kavramını dört farklı bağlamda kullanarak toplumdaki dört önemli zaaf noktasına işaret etmektedir. Zannu'l-câhiliyye kavramı ile inanç-itikad konularındaki sıkıntılara dikkat çekilirken, hukmu'l-câhiliyye ifadesiyle siyasî-idarî-yargısal konulara neşter vurulmaktadır. Teberrucu'l-câhiliyye kavramıyla sosyal-ailevî-ahlakî hastalıklara dikkat çekerken, hamıyyetu'l-câhiliyye ifadesiyle de en dar dairedaki psikolojik sorunlara, sapmalara ve hastalıklara değinilmekte ve tüm bu konularda tedavinin elzem olduğu vurgulanmaktadır. Aksi takdirde huzurlu, bütünlüklü, yardımlaşan ve birbirlerinin hayat hakkına saygılı olan bir toplum inşa edebilmek pek mümkün olmayacaktır.

Câhiliyye kavramının geçtiği dört farklı sure, nüzul sırasına göre, (1) Âl-i İmran (Zannu'l-câhiliyye), (2) Ahzâb (Teberrucu'l-câhiliyye), (3) Fetih (Hamiyyetu'l-câhiliyye),

(4) Mâide (Hukmu'l-câhiliyye) şeklinde iken, Mushaf'taki tertip sırasına göre (1) Âl-i İmran (Zannu'l-câhiliyye), (2) Mâide (Hukmu'l-câhiliyye), (3) Ahzâb (Teberrucu'l-câhiliyye), (4) Fetih (Hamiyyetu'l-câhiliyye) şeklindedir. Nüzul sırası, Hz. Peygamber döneminde inançtan devletleşmeye giden süreçte ara dönemde yapılan sosyolojik ve psikolojik eğitime-iyileştirmelere muvafık olan ve fiilen gerçekleşmiş bulunan bir sürecin merhalelerini hatırlatmaktadır. Tertip sırasını ise asr-ı saadetten sonraki zamanlarda hem devlet erkinin daha çok güçleneceğine, hem de Müslümanlar nezdinde siyasî-idarî-yargısal konuların sosyolojik-psikolojik konuları geride bırakarak, inanç konularından sonra ikinci sıraya yerleşeceğine bir işaret olarak okumak mümkündür.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerîm.

Abdurrahman Ensari, Hicab ve Zina Ayetlerinin Yorumunda Ortaya Çıkan Problemler, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2004.

Ahmet İnan, "İlkel Doğa Ortamı Bağlamında Kur'an'daki Câhiliyye Kavramını Yeniden Okuma", Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2002.

Ahmet Önkâl, "Erkam b. Ebü'l-Erkam", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Yıl: 1995, XXI C.

Beyzavî, Kâdı Nâsiruddin Ebu Said Abdullah İbn Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmiu's-Sahîh, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

Ferrâ, Ebu Zekerîyya Yahya b. Ziyad, Meâni'l-Kur'ân, Tahkik ve tahrir: Şeyh Doktor İ'mâdu'd-Dîn İbn Seyyid Ali'd-Dervîş, Alemu'l-Kutub, Beyrut 2011.

İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, (I-III C.), İhtisâr ve Tahkîk: Muhammed Alî Sâbûnî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1419 (1999).

İzz b. Abdisselam, Abdulazîz b. Abdisselam es-Sülemî, Tefsîru'l-İzz b. Abdisselam, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, El-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1971.

Muhammed Alî Sabûnî, Safvetu't-Tefâsîr, Dâru's-Sabûnî, Kahire 2009.

M. Emin Yıldırım, Kur'an'a Göre Cahil Ve Câhiliyye, http://www.kuranihayat.com/kurana-gore-cahil-ve-cahiliyye_d63.html, Erişim Tarihi: 03.04.2018

Muhammed Kenan, Kurretu'l-Ayneyn alâ Tefsîri'l-Celaleyn, Dersaadet Kitabevi, İstanbul tsz. Murat Sarıcık, "Zann-ı Câhiliyye ve Hüküm-i Câhiliyye", Süleyman Demirel Üniversitesi İFD, 1994.

Mustafa Akman, Kur'an'da Cahil Câhiliyye Cehalet, <http://www.vesiletunnecat.com/vesiletun/arsiv-kitap-oku/kuran-meal>.

Mustafa Fayda, "Câhiliyye جَاهِلِيَّة", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Yıl 1993, cilt: 7.

Nafiz Danışman, "Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i", Ankara Üniversitesi İFD, Ankara 1956.

Râğîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân, Tahkîk: Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412/1991.

Süleyman Tülücü, "«Câhiliyye» Kelimesinin Mana ve Menşe'i", Atatürk Üniversitesi İİFD, Sevinç Matbaası, Ankara 1980.

Yakup Bıykoğlu, "Kur'ân'da Câhiliyye Kavramı", Dokuz Eylül Üniversitesi İFD, 2012/2, Sayı 36.

Zemahşerî, Cârullah Ebu'l Kâsım Mahmûd b. Ömer, (467-538 h.), el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl, (I-IV C.), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1415 (1995).